

**Rom. *DE FĂCUT* și alb. *PËR TË BËRË* – din
totalurile unei vechi confruntări
(Variantă completă¹)**

de

MARCU GABINSCHI

L'article s'intéresse aux phénomènes qui se rapportent à l'infinitif balkanique, y compris l'infinitif roumain. Après un bref exposé d'ordre historique, l'auteur offre une synthèse des traits essentiels des formations *DE FĂCUT*, respectivement *PËR TË BËRË*, dont la confrontation est devenu un véritable thème pour la philologie balkanique.

Prin cele de mai jos totalizăm datele despre unele fenomene din sfera infinitivului balcanic, inclusiv al celui românesc, temă căreia i-au consacrat lucrări mai mulți lingviști².

La rîndul nostru, am publicat o serie de lucrări despre așa-zisul „supin” românesc, în special despre tipul *de făcut*, urmărind evoluția lui într-un infinitiv nou (secundar) al limbii române. Iar tipului alb. *për të bërë* (care înseamnă de cele mai dese ori ceva ca „pentru făcut”, „pentru a face”, „(ca) să facă” și asem.) i-am consacrat, printre altele, unul din cele trei capitole ale cărții despre apariția infinitivului nou în albaneză³. În aceste lucrări examinăm, pe lângă trăsăturile esențiale ale formațiilor, și multe detalii, inclusiv părerile lingviștilor pe această temă. Dar faptele celor două limbi fiind deja descrise aparte, a venit vremea ca, făcînd abstracție de amănunte, să dăm o sinteză a trăsăturilor esențiale ale celor două formații, privite în ansamblu. Deci, istoricul problemei îl reducem mai jos la un minimum necesar, doar ca să arătăm că ea există demult și interesează specialiștii în ambele limbi, dar cere examinări din puncte noi de vedere.

Confruntarea celor două formații a devenit o temă în balcanistică, pe cît știm, la sfîrșitul sec. XIX – începutul sec. XX, datorită primelor lucrări ale lui K. Sandfeld, publicate în limba daneză și sintetizate în cartea „Filologia balcanică” (1926, în aceeași limbă), pe urmă completată și editată în limba franceză (1930) ca „Lingvistica balcanică”⁴, ce s-a făcut cunoscută pe larg cercetătorilor domeniului respectiv.

¹ Textul de mai jos este varianta completă a articolului prezentat în 2007 pentru o culegere din Chișinău, autorilor căreia însă mai tîrziu li s-a cerut să reducă textul la 6 pagini din cele 10 propuse inițial. Prin prezenta variantă umplem acest gol.

² Vezi, de ex., din Moldova, Berejan, 1962; CLMLC 1956:332-337; CLMLCM, 1983:337-345.

³ Vezi M. A. Габинский, 1967:161-246.

⁴ Vezi Sandfeld, 1930.

Această carte conține un compartiment despre fenomenele specifice comune românei și albanezei (p. 124-145) în care, printre altele, ca „foarte importantă” e relevată concordanța dintre cele două limbi în multe trăsături de caracter sintactic”. Ca ilustrare a acestei teze se constată că „participiul se întrebuițează în română ca substantiv verbal și, regizat fiind de prepoziții, în special de *de*, îndeplinește deseori funcția infinitivului. De exemplu, *făcut* (participiu – M. G.) și „acțiunea de a face”, *ce-i de făcut?*, *am multe de făcut*. Exact așa este în albaneză” (p. 130-131), după care se citează exemple analoage cu „adjectivul *i lidhur* „legat”, al cărui neutru se întrebuițează ca substantiv verbal: *ishtë për të lidhur* „e (bun) de legat”, *kam për të lidhur* „am de legat”; prepoziția *për* corespunde lui *de* din română aici, ca și în multe alte cazuri”. Se relevă în continuare paralelismul din construcțiile ca rom. *le dă de mâncat* = alb. *u jep për të ngrënë* și cele destinate de tipul rom. *o scară de coborît pînă la apă* și alb. *tri llambadhë për të ndritur natën* „trei făclii pentru a lumina noaptea”, ca și tautologiile de tipul *de înțeles o înțeleg = për të kupëtuar e kupëtoj* (p. 131).

Precum vedem, asemănarea dintre fenomenele examinate e constatată just, dar sinonimia cu infinitivul (din cele două limbi confruntate sau din alte limbi) nu este delimitată de calitatea proprie a însuși infinitivului: cf. mai sus despre participiul întrebuițat „ca substantiv verbal”, dar împreună cu prepozițiile sinonim cu infinitivul – de aici e practic imposibil de stabilit cu ce, în sens strict, avem de a face: cu participiul, cu numele de acțiune omonim al lui sau cu infinitivul format pe baza acestui nume. Confundarea dintre diferite formații ale sferei în discuție e și mai pronunțată mai departe (p. 131-132), la examinarea infinitivului nord-albanez. Aceasta, deși nu privește nemijlocit tematica prezentei lucrări, mai relevă o dată necesitatea criteriilor stricte pentru calificarea fenomenelor din sfera examinată (de altfel, însuși K. Sandfeld previne în prefața cărții că unele teze ale ei vor necesita o analiză mai aprofundată, p. 2). Această stare de lucruri e ușor de înțeles pentru vremea lui K. Sandfeld, dar nu poate fi justificată pentru timpuri mai târzii.

Dintre lingviștii români care au acordat o atenție deosebită comunității dintre cele două limbi în toate domeniile, inclusiv în cel al gramaticii, trebuie numit în primul rând A. Philippide, autorul operei fundamentale *Ce spun limbile română și albaneză*, în care se examinează și comunitatea lor în sfera participiului și a formațiilor postparticipiale⁵. Dar și acestui autor îi este practic străin discernământul strict dintre sinonimia cu infinitivul și calitatea proprie a acestuia, confuzie ce cuprinde și alte formații postparticipiale albaneze. Cf., de ex., „El (gerunziul – M. G.) trebuie pus în legătură cu întrebuițarea de sub c (e vorba de tipul *për të bërë* – M. G.) și trebuie considerat ca un infinitiv întrebuițat fără

⁵ Vezi Philippide, 1927: 609-618. Deși nu e esențial în cazul nostru, ar fi de notat că exemplele albaneze atît ale lui K. Sandfeld, cît și ale lui A. Philippide (cu mult mai numeroase) aduse în discuție, sînt dialectale.

prepoziție (absolut)”, p. 609, iar mai jos tipul *për të bërë* e caracterizat ca „participiul trecut albanez, însoțit de articolul prepozitiv adjectival”, avînd „ca și participiul trecut dacoromân (numai dacoromân, nu macedoromân și istroromân) înțelesul de infinitiv activ prezent” (p. 610). De aici, precum se vede, e imposibil de aflat unde avem infinitiv (ca și alte formații), iar unde doar ceea ce are înțelesul lui (adică e sinonim cu el). În materialul de pe p. 610-611 găsim 10 exemple ale tipului *për të bërë* (destinative și gerundivale) și 3 în componența viitorului de tipul *kam për të bërë*, dar nici un exemplu de infinitiv ca atare. Acesta poate fi văzut în exemplul *epmë pjesën e gjësë që më bie për të marrë* „dă-mi partea de avere, ce mi se cade să iau” (p. 617), care însă nu e relevant ca fiind calitativ deosebit de altele. Indistincția de acest fel continuă pînă la p. 618-619, pe care figurează chiar un participiu-infinitiv”, iar infinitivul confixal gheg de tipul *me ba* (în care semiconfixul stîng e doar un omonim al prepoziției *me*, străin de sensul ei comitativ) este calificat ca „așa-numitul infinitiv albanez” (p. 618). Și asta se face chiar după constatarea rolului „nul” (p. 616) al unor prepoziții la „participiul-infinitiv, măcar că în aparență este însoțit de prepoziție” (p. 616). Deci, discernămîntul strict dintre diferite formații sinonime sau/și legate prin origine comună lipsește. Dar în ce privește româna, A. Philippide afirmă că asemenea prepoziții al căror rol este nul „n-au analog în limba română” (p. 616), pe cînd în însuși textul autorului găsim, de ex., *Este imposibil de tradus exact...* (p. 611), *este greu de admis că* (p. 617), *Este imposibil de admis altceva* (p. 619), în care sensul fostei prepoziții este tocmai „nul”, ea fiind semiconfixul stîng al infinitivului confixal de tipul *de făcut*, fapt confirmat prin evoluția intensă a acestui infinitiv deja gata format, în special în româna din Republica Moldova (dar nu numai).

Comunitatea de care e vorba e constatată și în cursul de româno-albanistică al lui I. A. Candrea, dar puținele cuvinte consacrate de autor acestei teme dau despre ea doar informație elementară⁶ (textul nefiind liber de greșeli).

Am adus, în mod selectiv, doar cîteva exemple din cele mai grăitoare ale tratării neadecvate a formațiilor în discuție. Exemplele sînt destul de vechi, dar, din păcate, după cum am mai arătat nu o dată citînd mai mulți lingviști mai contemporani (deși aceștia nu s-au ocupat în primul rînd tocmai de confruntarea românei cu albaneza), confuzia în domeniul dat persistă pînă în prezent.

Precum se deduce din examinarea faptelor, momentul crucial al calificării atît a rom. *de făcut*, cît și a alb. *për të bërë*, este stabilirea dacă elementele *de*, resp. *për*, mai sînt ori nu mai sînt prepoziții. Dacă *de* și *për* sînt prepoziții, îmbinările ce le conțin prezintă îmbinări prepoziționale (mai scurt, prepozitive), deci nu infinitive (sau alte forme verbale). Ca să se ajungă la această calitate, prepozițiile trebuie să devină semiconfixe stîngi, părți ale confixelor exponenți ai formelor verbale confixale.

⁶ Vezi Candrea, 1931: 211-212, 220.

Nu e cazul să reexpunem aici metodică de identificare atât a confixului, cât și a claselor de cuvinte și de forme ale lor, cu noțiunile cărora operăm. Acest lucru am încercat de acum nu o dată să-l facem⁷, inclusiv pentru infinitiv⁸. În cazul acestuia e de subliniat că, în concordanță cu vechea închipuire despre el, datînd din chiar timpul primei identificări a lui ca atare în gramatica antică, între alte trăsături indispensabile ale lui se găsește și capacitatea de a prezenta verbul ca subiect, predicativ și ca însăși forma de închipuire. Dacă o formă verbală, fie chiar impersonală, nu posedă această proprietate, ea poate să fie gerunziu, supin, absolutiv, terminativ etc., însă nu infinitiv. Prin urmare, dacă un presupus infinitiv include în componența sa exponentul oblicității, cum este prepoziția⁹, infinitivitatea este exclusă. Ca o asemenea formație să devină infinitiv, prepoziția trebuie să-și piardă propria calitate, devenind prefix (ca în engleză, unde e alomorf pozițional al lui zero), sau semiconfix stîng (ca rom. *a*, și el alomorf pozițional al lui zero), sau semiconfix stîng extraalomorfic (ca rom. *de* din *de făcut*). Se înțelege că funcția relevată mai sus, specifică pentru infinitiv, acesta o îndeplinește în vorbire cu mult mai rar decît alte funcții (de ex., însoțirea verbelor modale, faziale, jusive, a celor de mișcare etc.), dar, repetăm, fără această capacitate specifică nu putem constata prezența infinitivului. Ce e drept, viața limbilor arată că în acea limbă în care infinitivul îndeplinește funcția specifică, le cunoaște și pe cele mai frecvente ca tipologie, și viceversa. În aceasta se manifestă existența a ceea ce am calificat ca sfera infinitivității maxime din limbile lumii.

Deci, în lumina criteriilor expuse vom compara cele două formații, confruntate de demult, adică alb. *për të bërë*, prezentat ca „infinitiv al viitorului” deja în prima gramatică albaneză¹⁰ și mai tîrziu figurînd relativ stabil ca un fel de infinitiv în gramaticile albanezei, și rom. *de făcut*, calificat ca un posibil infinitiv cu mult mai tîrziu doar de către unii lingviști, rămînînd în gramaticile oficiale o varietate a „supinului”. Mai departe operăm cu exemple tipice fără documentare, deoarece aceasta s-a făcut, pentru sute de fapte, în lucrările noastre despre ambele limbi, vezi, de ex., nota 2.

Așadar, criteriul calificării este păstrarea, respectiv, pierderea sensului prepozițional al lui *de* și al lui *për*, această ultimă însemnînd înlăturarea oblicității. Precum vom vedea, nu întotdeauna păstrarea acestui sens înseamnă și păstrarea

⁷ Vezi, de ex., ultimele redacții pentru confix și, în special, pentru prefix ca o varietate a lui prezentă în tipul *de făcut*, în Gabinschi, 1992:213 urm.; Габинский, 2003:36-37; 179-180; Gabinschi, 2005:31-41. Iar în ceea ce privește clasele de cuvinte vezi, de ex., Gabinschi, 2004: 45.

⁸ Vezi, de ex., Gabinschi, 1975:22-33.

⁹ Se înțelege, același lucru e valabil și pentru formații cazuali, resemantizarea cărora a dus la apariția infinitivelor în majoritatea strălimbilor indoeuropene (și diferite altele). În sfera de care ne ocupăm, un proces asemănător a avut loc cu fostul ablativ al numelor postparticipiale albaneze de tipul *së bëri*, care, însă, a devenit nu infinitiv, ci o formă verbală specifică (terminativ) de pe lîngă verbele finite și cvasifinitive (cf. rom. *a sfîrși / a mîntui / a termina* etc. *de făcut*) și, sporadic, pe lîngă cele incoative și durative.

¹⁰ Vezi Lecce, 1716:59, 65, 177 ș.a.

substantivității, însa pierderea lui, cel puțin în materialul cu care operăm, înseamnă verbalizare, anume infinitivare.

Desigur, nici tot ce arată ca „*de* + participiu” în română, nici ca „*për të* + participiu” în albaneză nu este infinitiv. Discernământul se face aici nu în baza înfățișării pur fonematice, ci în baza componentei categoriale ale morfocomplexelor, în care caz, precum s-a mai spus, este diagnostică calitatea lui *de*, resp. *për*. Astfel, în românește, complexul prezentat prin tipul *de făcut* poate să nu conțină de la bun început prepoziție. Cf., de ex., cazuri ca *El e atât de speriat*, în care acest *speriat* e doar un participiu (adjectiv postverbal), substituibil în această poziție printr-un adjectiv de orice alt tip formativ (cf. *El e atât de bun / rău* etc.). Tot aici participiul poate primi un determinant (cf. *El e un băiat atât de speriat*) etc.

Același complex de foneme (*de*) poate să fie și prepoziție, dar în sens nu tocmai destinativ: cf., de ex., *La lecția de istorie s-a vorbit de trecut*, unde *trecut* poate fi substituit printr-un substantiv de orice alt tip formativ (*S-a vorbit de revoluție / de război / de pace* etc.). În aceasta se manifestă capacitatea prepoziției de a se îmbina, în sensul ei dat, cu substantive (de o anumită semantică sau chiar de una oarecare, ca în ultimul exemplu), independent de felul lor de formare. Același lucru e confirmat de componența categorială a omonimului participiului: el distinge aici categoria determinării (cf. *de trecutul îndepărtat* sau ... *de un trecut îndepărtat*), iar acordul adjectivului în gen, număr și caz manifestă aici prezența complexului categorial substantival, deci substantivitatea (cf. și regizarea genitivului, ca în *de trecutul țării*, deși acest lucru e implicat de însăși componența categorială a substantivului).

Situația e mai complicată în cazul lui *de* destinativ, și aceea tocmai pe lângă morfocomplexele de forma participială. În această sferă, în afară de cazurile substantivității și ale verbalității (de aceasta va fi vorba mai jos) există și un tip de formații la care nu se lasă constatate toate indiciile necesare nici ale substantivului, nici ale verbului. E vorba de tipul prezent în *o scară de coborât pînă la apă*, adus de K. Sandfeld (v. mai sus), deosebit de frecvent în terminologia tehnică¹¹, cf., de ex., o mulțime de denumiri ca *aparat de curbat șine, cuțit de rabatat roți dințate, mașină tăiat ghevint* și multe, multe altele. Aici e evidentă semantica pur destinativă a lui *de*, clară și fără comparații cu sinonimele ca *aparat pentru curbat șine*. S-ar părea că în acest tip de construcții substituția „participiului” prin numele de acțiune în *-re* sau altul nu e posibilă, ceea ce ar pune la îndoială caracterul lui *de* ca prepoziție. Aceasta, însă, nu se confirmă, deoarece, deși mai rar, întâlnim, în aceleași dicționare politehnice, de ex., *mașină de rupere, instalație de ardere mixtă, aparat de fotoreproducere* etc., și chiar *mașină de extracție, mașină de foraj, mașină de honing* etc. Predominarea tipului „*de* + participiu” în terminologia tehnică (ca și în cea a meșteșugurilor în genere)

¹¹ Toate exemplele pentru acest caz le-am luat din dicționarele politehnice.

se explică prin atmosfera producerii de bunuri materiale, asigurată prin acțiuni fizice, în care se cere rapiditate și promptitudine. Pentru aceasta, se înțelege, e mai potrivit tipul mai scurt *mașină de tăiat ghevint*, decât mai greoiul *mașină de tăiere a ghevintului*, în special în cazurile frecvente cu indicarea obiectului acțiunii. De ex., se spune *mașină de rupere*, dar *mașină de rupt celuloză*. Și, în schimb, fiind vorba de acțiunile abstracte (cele din afara producerii materiale) construcțiile de tip asemănător acum predomină brusc numele de acțiune în *-re*: de ex., *metodă de interpretare a datelor* și asem. Deci, cu toate nuanțările din această sferă sensul prepozițional, anume destinat, al lui *de* se păstrează, el rămânând de aceea prepoziție.

Cît privește însă morfocomplexul omonim al participiului, substantivitatea lui, care, la prima vedere pare a nu cere dovezi, la o analiză mai atentă nu se confirmă. În ceva ca *ferestrău de tăiat lemne*, acest *tăiat* nu poate să primească un atribut acordat în categoriile substantivale (ceea ce e posibil aici, substituindu-i-se lui numele în *-re*, vezi mai jos), prin urmare, nu e substantiv. În genere (în plan glotic general) substantivitatea nu e exclusă de însăși recțiunea verbală (fapt a cărui dovadă dau mai multe limbi, de ex., într-o formă îndeosebi de demonstrativă, cea macedoneană), în cazul nostru însă se întâmplă contrariul: aici substantivitatea este exclusă de recțiunea verbală, și viceversa. Cînd componentul deverbativ al construcției cere un atribut adjectival, omonimului participiului i se substituie numele în *-re*: cf. *mașină de echilibrare dinamică* și asem. Iar lipsa verbalității se mai confirmă prin incapacitatea unui asemenea *de tăiat* atributiv de a se defini prin adverbe.

Totodată, limitarea tipului atributiv *de tăiat* la denotarea doar a acțiunilor fizice spune că îi mai lipsește o trăsătură necesară a unei forme gramaticale, anume universalitatea (formabilitatea de la orice temă a clasei date).

La rîndul său, păstrarea calității prepoziționale a lui *de*, deci a lui ca prepoziție, spune că aici avem un prepozitiv (îmbinare prepozițională), nu o logoformă unică, anume nu o formă verbală. Adică, în cazurile examinate nu avem nici substantiv, nici verb. De aceea recurgem la noțiunea de *p a r a v e r b a l*, adică ceva format de la verb și tranzitiv, însă care nu se găsește în clasa acestuia, dar tot odată nu are toată suma indicilor necesare substantivale. E vorba, deci, de un fenomen, pînă acum, pe cît știm, neidentificat, cel puțin pentru limbile examinate aici, și într-adevăr necunoscut multor limbi, dar totuși existent. Clasarea formațiilor descrise la substantiv ori la verb ar fi o forțare și ar duce la imposibilitatea de a da acestor noțiuni glotice generale definiții stricte noncontradictorii lingvistice generale (situație ce există în prezent, „supinul” românesc rămînînd o sferă din cele mai inextricabile și contradictorii)¹².

¹² Mutatis mutandis, aceleași lucruri se pot spune despre alte „supine” prepoziționale, de ex., despre tipul *la făcut*, pentru că și în *Mă duc la cules poamă* substantivitatea e exclusă de recțiunea verbală, iar verbalitatea e exclusă de păstrarea prepoziționalității lui *la*, cît și imposibilitatea definirii printr-un adverb. În schimb, sinonimele mai rare *Mă duc la culesul poamei* sau... *la cules(ul) de*

După cum se știe, același „supin” cuprinde, în afară de cele descrise mai sus, și printre mai multe altele, și acele formații arătând ca „de + participiu”, în care sensul prepozițional al lui *de* lipsește. Procedeele de stabilire a acestei stări de lucruri, a evoluției care a dus la ea, ca și o mulțime de exemple care o demonstrează, le-am descris într-o serie de lucrări menite să arate existența a ceea ce am numit infinitiv secundar românesc. Verbalitatea lui e manifestată de lipsa completă a categoriilor nominale și de valența pur verbală (regizarea obiectului direct, definirea prin adverbe etc.). Ce e drept, acest *de făcut* de regulă, este hipalagic (nu distinge diatezele) și nu ia alte clitice obiectivale. Însă, în primul rând, definirea general lingvistică a infinitivului nu implică distincția diatezelor (cf. exemplul clasic al infinitivului gotic, cf. și supinele și gerunziul din latină și asem.) și, în al doilea rând, tot mai des auzim în vorbă cazuri ca *de te dus*, *de-l găsit*, *de le luat*, *de-i spus* etc. Tot așa, faptul că tipul *de făcut* în acest sens arată ca și *de făcut* în alte calități (cf. mai sus) manifestă doar omonimia câtorva formații diferite (caz banal în limbile lumii), a căror calitate se stabilește pe baza componenței lor categoriale. Lunga serie de exemple ale lui *de făcut* pur verbal (anume infinitival) din lucrările noastre precedente o completăm mai jos doar prin câteva cazuri întâlnite (în cărți, în emisiuni și în vorbă) în ultimele luni (nu mai exemplificăm banalele *trebuie de făcut*, *se poate de făcut* și asem.).

Deci, din cărți: *Merită de spus că ...* (O. Serebrian), *Ordinul comandantului de divizie fusese laconic: de cercetat malul riului și de schițat conturul capului de pod* (N. Dergaci), *Dar de cîntat toată lumea știe* (A. Burac), *Era destul de complicat de ținut socoteala zilelor* (O. Drimba), *Mă duceam, dar de dansat nici prin cap nu-mi trecea* (N. Esinencu), *Nici de stat nu mai are la ce* (Ana Lupan), *Și se cere de remarcat faptul că* (A. Negriș); din emisiunile postului de radio Chișinău: *recomandăm ca la trei-patru ani de făcut din nou ameliorare* (22.08.08, acad. S. Toma), *Ce ar trebui de făcut, de unde de găsit surse, în ce proporție și cui de repartizat?* (21.10.06), *...ca nu de lepădat fumatul, da nici de nu-l început* (10.01.07, Președintele V. Voronin), *urmează de văzut dacă...* (27.02.07), *Ce-i de făcut e clar. Dar cum de făcut?* (15.04.07, spus de două ori), *am în vedere de creat modelul* (21.04.07) și asem.; de la un post de radio străin: *ceea ce este mai prudent și mai deștept de făcut* (08.02.07); din vorbă: *Acolo-i scris cum de folosit* (20.12.06), *Iaca sunt listele, trebuie de început de dat*¹³ (14.11.06), *Ce trebuie de mai făcut?* (26.04.07), dintr-un anunț tipărit: *În caz de incendiu de sunat 901* asem.

poamă sînt univoc substantivale: cf., de ex., *Mă duc la culesul mult așteptat de poamă* sau (mai puțin obișnuit) *al poamei*.

¹³ Prima noastră fixare a tipului *de făcut* pe lângă *a începe* e din Gh. Sbiera, după care am întîlnit așa ceva doar sporadic. E o analogie dintre verbele faziale (*a sfîrși* ș.a. > *a începe*), care îl cuprinde și pe *a continua*: cf. exemple ale „supinului” dintr-o sursă normativă: *Continuă de citit* (vezi ELR, 2001: 551, 552). Evoluția e paralelă cu cea a alb. *së bëri*, formă pur verbală și deomonimizată de străforma ei de ablativ (ce arată acum ca *të bëri*), dominantă pe lângă verbele finite și cvasifinitive, dar care apare sporadic și pe lângă cele incoative și durative.

Așadar, existența infinitivului secundar român de tipul *de făcut* este în afara oricărei îndoieli. Se înțelege, evoluția lui, deși destul de intensă, se găsește acum la o etapă timpurie, mai multe întrebunțări ale infinitivului din alte limbi ca și a rom. (*a*) *face* rămânându-i (încă?) necunoscute. De ex., nu se observă vreo tendință de a-l întrebunța pe lângă verbele de mișcare. Dar asemenea deosebiri în uzul infinitivului există și între limbi în care acesta e vechi și recunoscut demult ca avînd această calitate (spre deosebire de gramatica română, în care *de făcut* în discuție e tot clasat la așa-zisul „supin” împreună cu mai multe alte formații).

Precum vedem, nici K. Sandfeld, nici A. Philippide, nici I. A. Candrea n-au avut la dispoziție fapte chiar de tipul celor aduse mai sus (deși cazuri apropiate există de acum la Creangă – cf. cel puțin *Ar fi un mare păcat / Omul lenes de-ajutat*, în folclorul ardelean cules de J.U. Jarník și A. Bârseanu, iar mai sporadic deja la cronicarii din secolele XVII—XVIII). Dar și pe materialul faptelor folosite de lingviștii susnumiți (ca și a propriului text al lui A. Philippide) se putea vedea că e vorba nu numai de sinonimele infinitivului, ci de el însuși. Pentru aceasta însă era nevoie de criterii stricte general lingvistice pe care lingviștii menționați nu le aveau.

Aplicînd aceleași criterii la faptele albanezei, confruntate după tradiție cu rom. *de făcut*, constatăm următoarele:

Tipul *për të bërë* e foarte frecvent în vorbirea albaneză, în care predomină întrebunțarea lui destinativă adverbială (care, precum s-a spus, e străină lui *de făcut* românesc). Adică, în contextele în care e obișnuit conjunctivul românesc (de ex., *Plec să învăț la oraș* sau *Mă duc să deschid ușa* ș.a.) se preferă acest *për të bërë*, independent de caracterul concret sau abstract, momentan sau întros în timp, al acțiunii – *për të bërë* se formează de la orice verb, fiindu-i proprie de aceea universalitatea unei forme gramaticale. Ca și verbul, el este tranzitiv. Ca o trăsătură verbală lui *për të bërë* îi este proprie (cel puțin în limba literară din ultimele decenii) distincția diatezelor și în genere primirea cliticelor obiectivale. Și totuși, acest *për të bërë* destinativ, cu toată tradiția calificării lui ca infinitiv, nu este infinitiv, și nici nu ține de verb în genere: formantul lui, *për*, își păstrează întotdeauna caracterul de prepoziție destinativă (deci, nu are acel sens „nul” pe care i-l atribuia A. Philippide, vezi mai sus).

Cînd e vorba de o acțiune întinsă în timp, *për të bërë* poate fi substituit prin *për* + nume de acțiune nonpostparticipial, dar în cazurile acțiunilor momentane (de ex. *Shkoj për të hapur derën = Mă duc să deschid ușa*) aceasta nu e posibil. Și totuși, în asemenea cazuri *për të bërë* rămîne o îmbinare de cuvinte. Caracterul ei paraverbal (vezi mai sus) se manifestă în aceleași trăsături, ca și la rom. *de făcut* destinativ sau al rom. *la făcut*: substantivitatea e exclusă, pe lângă obiectul direct la acuzativ, de incapacitatea de a primi articolul și de a acorda un atribut în

categoriile nominale, iar verbalitatea e exclusă de prezența prepoziției nedeseantizate în propria componență¹⁴.

La ce se reduce atunci adevărata comunitate a rom. *de făcut* și a alb. *për të bërë* ca forme de infinitiv, nu de sinonime ale lui (două stări pe care nu le deosebeau lingviștii citați mai sus)?

Forme adevărate verbale, încadrate mai târziu, odată cu infinitivarea posterioară a omonimelor lor, în infinitive, sînt componentele tautologiilor de tipul rom. *de făcut fac* și alb. *për të bërë bëj*¹⁵. Aici într-adevăr *de*, resp. *për* nu mai sînt prepoziții: pentru exprimarea aceluiași sens pe lângă alte nume (printre care și nume de acțiune) se aplică rom. *cît despre...*, *cît pentru...*, *în ceea ce privește...*, resp. alb. *sa për ...*. Deci prepoziția, pierzîndu-și propriul sens, tocmai pe lângă numele postparticipiale, se prefăce, împreună cu fostul sufix al acestora în semiconfixul sîng al confixului de tipul *de ... P*, resp. *për të...* P¹⁶ (unde P e semiconfixul drept, omonim al sufixului participial). Acest fenomen este un punct de plecare al evoluției ulterioare a infinitivelor secundare, tautologiile în chestiune apocopîndu-se în vorbire, pe contul părții verbale finite, ca în rom. *de lucrat (nu) pot / știu / vreau* etc., cf. alb. *për të shkruajtur nuk mund* „de scris nu pot” sau *për t'u tërhequr nuk desh* „să se retragă (textual „de retras”) n-a vrut.

Dar aceeași calitate a lui *për të bërë* a apărut și datorită altor reinterpretări ale lui, dintre care hotărîtoare este apariția capacității lui *për të bërë* de a fi subiect, predicativ și mijloc de nominare a acțiunii. Amănunțit despre aceste evoluții vezi op. cit. a noastră, indicată în nota 2. Acum relevăm doar esențialul: ca subiect și predicat tipul *për të bërë* apare cel mai des pe lângă expresiile *është (e) lehtë* „e ușor”, *është (e) vështirë* „e greu” și asem. în care *për* își pierde sensul destinativ, apărînd și pe lângă *është gjë (sau punë) e lehtë / e vështirë* „e lucru ușor / greu” în care destinativitatea e exclusă. Această percepere a lui *për të bërë* deja confixal (ca *për të ... P*) duce la extinderea lui ulterioară asupra altor contexte caracteristice pentru infinitiv. Punctul extrem al evoluției e prezentat de cazurile sporadice de însoțire a verbului *mund* „pot” în postpoziție la el.

Așadar, confruntarea tradițională reluată mai sus se lasă rezumată în felul următor:

Ambele morfocomplexe în discuție pot să fie atât paraverbale, cît și verbale.

Ca formații paraverbale (avînd sens destinativ) ele sînt derivate de la verbe și tranzitive, însă verbalitatea lor e împiedicată de prezența, în componența lor, a

¹⁴ Același caracter paraverbal tipul *për të bërë* îl are și în contexte adnominale (cf. mai sus *tri llambadhë për të ndritur natën*), dar aplicarea lui în terminologia tehnică albaneză e redusă din cauza existenței construcțiilor sinonime, preferate lui datorită scurtimii. Cf. numele de agent în *-ës* (ca în *makinë kositëse* „cositoare”), ablativul (ca în *makinë shkrimi* „mașină de scris”) și chiar *për* + nume de acțiune nonpostparticipial (ca în *gërshëre për krasitje* „foarfecă de grădină”).

¹⁵ Cf. Sandfeld, 1930:131.

¹⁶ Acest *të*, așa-zisul „articol” al numelor de acțiune de tipul *të bërë* „făcut”, este, în realitate tot semiconfixul sîng al lor, inclus ulterior în semiconfixul sîng al infinitivului nou.

prepozițiilor nedeseantizate (*de* și *për*), pe când substantivitatea e exclusă de indistinția categoriilor substantivale (nonvariarea în non/determinare și nonacordul adjectivelor). În limitele paraverbalității deosebirea dintre *de făcut* și *për të bërë* este aceea că *për të bërë* poate fi însoțit de adverbe, iar *de făcut* nu poate; *për të bërë* este practic extraomonimic (*për të bërë* nominal e extrem de rar), pe când *de făcut* are omonime nominale de diferite calități; *për të bërë* din limba literară distinge stabil diatezele (cf. reflexivul *u*) și ia alte clitici obiectivale, ceea ce *de făcut* începe s-o facă doar sporadic (și aceea ieșind din cadrul paraverbalității, vezi mai jos); *për të bërë* este absolut productiv (se formează de la orice verb), iar *de făcut* paraverbal prin excelență de la verbele acțiunilor fizice. Ultima deosebire se manifestă în aceea că, deși nu există statistică exactă a faptelor în discuție, impresia generală este aceea că *për të bërë* e mai frecvent în vorbire decât *de făcut*, exprimând destinativitatea, atât adnominal, cât și adverbial, independent de semantica verbelor (acțiuni fizice și abstracte, momentane și întinse în timp), deci având, ca și formele gramaticale, însușirea universalității. În schimb, rom. *de făcut* paraverbal (ca și *la făcut*, *după făcut* și, cu puține excepții, *pentru făcut*, ca și însuși numele de acțiune *făcut*) denotă, de regulă, doar acțiuni fizice întinse în timp. Acest *de făcut* e adnominal, destinativitatea adverbială exprimându-se în română prin conjunctiv (cu sau fără *ca*) și prin îmbinări de tipul *pentru a face*.

Totodată, evoluția atât a lui *de făcut*, cât și a lui *për të bërë*, iese din cadrul paraverbalității, ducând la trăsături complet verbale și eliminându-le complet pe cele substantivale (cum a fost deja mai demult în tautologiile de tipul *de făcut fac* și *për të bërë bëj*), ceea ce se petrece și în cazurile care asigură tocmai infinitivitatea (rolurile de subiect, predicativ și forma de nominare a acțiunii). În aceste cazuri elementele *de*, resp. *për*, își pierd calitatea de prepoziție, prefăcându-se în semiconfixe stîngi ale confixelor *de ... P* și *për të ...P*, posibile pe lângă orice temă verbală. Această evoluție este mai intensă în română (în special în cea din Moldova)¹⁷. În ultima vreme se face tot mai frecventă îmbinarea lui *de făcut* cu cliticile (cele obiectivale și *mai*), inclusiv cu cele de diateză reflexivă.

E posibil ca la intensitatea evoluției să fi contribuit varietatea sensurilor lui *de* ce au servit ca puncte de plecare ale evoluției, și lipsa, la *de făcut*, a unei forme concurente (cum e, în albaneză, tipul *së bëri*, însoțitor al verbelor finite, cf. alb. *mbaroj së bëri* = rom. *sfîrșesc de făcut*).

Cu toate deosebirile particulare, în ansamblu formațiile descrise demonstrează evoluția comună de la numele de acțiune spre infinitive secundare în limbile balcanice.

¹⁷ Tabloul poate să fie incomplet din cauză că noi, putînd observa situația din română și în viața de toate zilele, pentru albaneză nu avem la dispoziție decât literatură publicată (și aceea puțină).

Bibliografie

- Berejan, 1962 = Silviu Berejan, *Contribuții la studiul infinitivului moldovenesc*, „Știința”, Chișinău, 1962.
- Candrea, 1931 = Ion Aurel Candrea, *Limba albaneză în raporturile ei cu limba română*, Universitatea din București, Facultatea de Litere și Filozofie, 1931.
- CLMLC, 1956 = *Curs de limba moldovenească literară contemporană*, „Școala sovietică”, Chișinău, 1956.
- CLMLCM, 1983 = *Curs de limba moldovenească literară contemporană. Morfologia*, „Lumina”, Chișinău, 1983.
- ELR = *Enciclopedia limbii române*, Univers Enciclopedic, București, 2001.
- Gabinschi, 1975 = Marcu Gabinschi, *Antinomiile infinitivului romanic și rezolvarea lor*, în „Limba și literatura moldovenească”, 1975, nr. 1.
- Gabinschi, 1992 = Marcu Gabinschi, *Considerații asupra sferei participiului în limba română*, în „Omul și limbajul său”. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu. Anale științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași (serie nouă). Secțiunea III-e. Lingvistică. Tomul XXXVII-XXXVIII, 1991-1992, Iași. Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1992.
- Gabinschi, 2004 = Marcu Gabinschi, *Numeralul și adjectivul – o clasă de cuvinte sau două? Abordare general lingvistică*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, 2004, nr. 1-3.
- Gabinschi, 2005 = Marcu Gabinschi, *Alautemia inclusivă confixal-sufixală – o trăsătură globală a limbii române*, în „Limba română” (Chișinău), 2005, nr. 10.
- Lecce, 1716 = Francesco Maria da Lecce, *Osservazioni grammaticali nella lingua albanese*, Roma, Sagra congregazione di Propaganda Fede, 1716.
- Philippide, 1927 = Alexandru Philippide, *Originea românilor II. Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, „Viața românească”, 1927.
- Sandfeld, 1930 = Kristian Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, Champion, 1930.
- Габинский, 1967 = М. А. Габинский, *Возникновение инфинимива как вморичный балканский языковой процесс. На материале албанского языка*, Ленинград, „Наука”, ЛО, 1967.
- Габинский, 2003 = М. А. Габинский, *Пособие по морфологии дакороманского глагола*, Кишинев, „Fondul de promovare a limbii de stat”, 2002.

(Institutul de Filologie al Academiei de Științe din Republica Moldova)